

УДК 94:908](477)(031)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-205-225>

**AT THE ORIGIN OF THE ENCYCLOPEDIA PROJECT
«HISTORY OF CITIES AND VILLAGES OF THE
UKRAINIAN SSR»: IN 26 VOLUMES**

**У ВИТОКІВ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ПРОЄКТУ
«ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР» У 26-ТИ
ТОМАХ**

**У ИСТОКОВ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОГО ПРОЕКТА
«ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР»: В
26-ТИ ТОМАХ**

Олена Черняхівська,

начальник видавничого відділу

[http://orcid.org/0000-0001-](http://orcid.org/0000-0001-9890-438X)

9890-438X Національний

заповідник «Києво-Печерська

лавра» вул. Лаврська, 9,

м. Київ, Україна, 01015

Olena Chernyakhivska,

Head of the Publishers

Department [http://orcid.org/](http://orcid.org/0000-0001-9890-438X)

0000-0001-9890-438X National

Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra»

Lavrsk Str., 9 Kyiv, Ukraine,

01015

ABSTRACT

The paper deals with the preconditions for the emergence and implementation of the unique encyclopedic project «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» in 26 volumes. The urgency of this issue is emphasized, despite the fact that the project had been implemented since 1962 until 1983 years. The author traces how in the postwar period the idea of the multivolume encyclopedic publication (dictionary-reference book) on the history of settlements of Ukraine seized the masses and won more and more supporters. They were not only representatives of the domestic academic socio-humanitarian community, but also broad layers of the population, who as a result of the project became more

interested in local history. The author claims that it was the Lviv scientific community (Academician I. Krypiakevych with his subordinates at the Institute of Social Sciences of the Ukr. SSR Academy of Sciences in Lviv) that had taken the first practical steps at the regional level to implement this idea before the relevant resolution was issued in late May 1962. It was in 1959 that they began compiling a historical and geographical dictionary of the Lviv region. The idea was developed in the Kyivan academic community at the level of heads of relevant institutions. Thus, since 1960, the department of auxiliary historical disciplines of the Institute of History of the Academy of Sciences of Ukraine held special meetings on the formation of the concept of a multi-volume book and developed organizational support for the project. Also in advance, the Archives Department under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR started identifying the relevant materials in the central and regional archives and entering them in the files? As well as developed the relevant methodological materials. The role of the first secretary of the Central Committee of the Communist Party Petro Shelest in the promotion of this idea has been noted.

Thus, the role played by the academic historical community of Kyiv – Lviv that in interaction with the Communist Party authorities in the legitimization of the project in the Resolution of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine «On the publication of the History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» 16/18-z of May 29, 1962 has been found out.

Keywords: *«History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» in 26 volumes, Historical and geographical dictionary of the Ukr. SSR, Ivan Krypiakevych, local history, historical geography.*

Постановка проблеми. Зважаючи на затребуваність питань, особливо з 2014 р., пов'язаних з особливостями регіонів України, що сформувався історично, то досі актуальними є і питання стосовно унікального проекту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах (далі – ІМІС), що, незважаючи на змістові недоліки, у т.ч. зумовлені

ідеологічними вимогами того часу, і досі зберігає своє енциклопедичне значення, залишаючись джерелом знань з низки тем, передусім пов'язаних із локальною історією України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки з початку 1990-х рр., що стосуються теми публікації, а саме генези проєкту ІМІС, представлено працями науковців: Данилюка Ю. (Данилюк, 1991), Савчук О. (Савчук, 1997), Вербиленко Г. (Вербиленко, 2014), Черняхівської О. (Черняхівська, 2015, 2016, 2018) та ін.

Під час написання роботи авторка використовувала джерельну базу Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд 14 «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР»), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (фонд 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії Української РСР (1918-1991)» та Наукового архіву Інституту історії України НАН України.

Метою цього дослідження є заповнення наявних лакун у історії виникнення ідеї створення, формування концепції і організаційного забезпечення виконання цього унікального довідково-енциклопедичного багатотомного проєкту, що офіційно реалізовували в республіці з 1962 по 1983 рр., а перший том якого «Харківська область» вийшов друком у 1967 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відлік новітньої історіографії проєкту розпочинається з газетної публікації досвідченого фахівця з історичної географії, історіографа, шевченкознавця, к.і.н. Миколи Михайловича Ткаченка 1949 р. у республіканському офіціозі «Радянська Україна» – статті «Написати історію наших міст і сіл» (Ткаченко, 1949: 3). Автор публікації зокрема розповів читачам, що питаннями вивчення «найбільш визначних місць на Україні» до війни 1941-1945 рр. займалася спеціальна комісія, що опрацювала план видання

збірників і зібрала чималий матеріал, але цю важливу й корисну роботу обірвала війна (зазначимо, що М. Ткаченко до 1931 р. безпосередньо працював у складі Історично-географічної комісії ВУАН, яка займалася підготовкою Історико-географічного словника (Черняхівська, 2018: 159, 164-165). А от у повоєнний час, продовжував автор публікації, «досі не створено наукової організації, яка б знов розгорнула вивчення міст і сіл України», цьому «науково-дослідні заклади не приділяють... належної уваги» (Ткаченко, 1949: 3), а у деяких областях республіки такі дослідження проводять лише окремі ентузіасти. Вчений вітав те, що 1949 р. Президія АН УРСР висунула ініціативу створити при академічному відділі суспільних наук Комісію для вивчення міст УРСР. Публікацію завершував заклик не зупинятися лише на вивченні й накопиченні відповідного матеріалу: «Треба написати історію наших міст і сіл, залучивши для цього необхідні наукові кадри» (Там само). Зазначимо, що він і надалі відстоював цю ідею, тому згодом піднесено сприйняв постанову ЦК КПУ від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»»: «Нарешті моя боротьба за організацію такого видання закінчилася успішно. Писав статті в газетах, подавав з приводу цього доповідну записку до бюро відділу суспільних наук АН УРСР» (Черняхівська, 2018: 157).

У 1958 р. в «Українському історичному журналі» у рубриці «Листи до редакції» було вміщено допис-заклик Степана Білецького, м.н.с. Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові під промовистою назвою «Створити історію міст Радянської України» (Білецький, 1958: 240). На початку було сказано: «В 1957 р. львівська обласна молодіжна газета «Ленінська молодь» почала друкувати серію статей з історії міст Львівщини. Вже вміщені статті з історії Нестерова (Жовкви), Винників, Городка, Белза та інших міст Львівської області. На нашу думку, це добрий почин. Давно вже назріла потреба вивчати історію не лише таких великих міст, як Київ, Львів, Одеса, а й менших» (Там само). Автор листа наводив

характерне, на його думку, звернення до редакції «Ленінської молоді» комсомольців с. Крехів, у якому, зокрема, йшлося: «Шановна редакція! [...] Зараз ми з нетерпінням чекаємо кожний номер «Ленінської молоді», в якому зображується історія міст... Дуже нас зацікавила стаття «Минуле і сучасне Нестерова». Досі ніхто не писав в нашій пресі про місто Нестерів (Жовкву)... Ми вважаємо, що історію міст і сіл необхідно публікувати не лише в газетах, а й у журналах, видавати окремими книгами. Якщо польські історики написали про Жовкву біля сотні книг, то чому в наш період не можна написати хоч невеличку брошуру?» (Там само). Завершувала допис резолюція С. Т. Білецького: «Вимоги читачів цілком справедливі. Вивчення окремих міст і навіть сіл є назрілим питанням. Необхідно не лише друкувати окремі статті в нашій пресі, але, як справедливо вимагають читачі, видавати брошури про міста або книги, в яких дати серію статей про міста тієї чи іншої області. В багатьох містах Радянської України є любителі історії свого міста. В них чимало зібрано матеріалу. Корисно було б надавати їм допомогу та публікувати ці роботи [...]» (Там само). Отже, молодий вчений виступив з пропозицією активізувати у республіканському форматі розробку й оприлюднення питань вітчизняної історичної урбаністики.

Найімовірніше, допис С. Т. Білецького інспірував його науковий керівник, член редколегії «Українського історичного журналу», академік АН УРСР, директор Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, видатний вітчизняний історик Іван Крип'якевич. Мабуть, не випадково у дописі його учня було акцентовано на історії м. Жовква: І. Крип'якевич учителював там протягом 1929-1934 рр. і був автором численних популярних замальовок з історії цього міста (1930-1935).

У тексті доповіді, підготовленої до Республіканської наради з питань розвитку допоміжних історичних наук (м. Київ, 14-15 травня 1959 р.) він, зокрема, наголошував на потребі нових досліджень у галузі історичної географії. Іван Петрович вважав: «Необхідно організувати складання

Історично-географічного словника УРСР, який охоплював би всі населені пункти республіки і для кожного селища давав загальні дані про економічно-соціальні і культурні відносини та коротку його історію. Зразком такого словника може служити старий словник Семенова або повніший від нього польський *Словник географічний*, який давав інформації також про селища України. Складення такого словника – справа довголітніх досліджень, які треба проводити за областями чи районами. Щоб уточнити завдання і структуру такого словника, відділ історії України Інституту суспільних наук у Львові запланував складення історично-географічного словника Львівської області – роботу вже розпочато. Організацію такого словника в республіканському масштабі повинен очолити Інститут історії АН УРСР [...]» (Перший варіант, 2001: с. 493).

Важливе місце доповідач відводив підготовці «Історичного атласу УРСР». Й насамкінець, «для підсилення історично-географічних робіт» академік вважав за потрібне «звернути особливу увагу на розвиток *краєзнавства*»: «Ми є свідками незвичайного росту зацікавлення краєзнавством. На місцях – в районах, містах, селах – за період Радянської влади виросла нова інтелігенція, яка розуміє значення науки та із вузів винесла деякі дослідчі методи [...]. В різних місцях є краєзнавчі гуртки, трудящі вимагають лекцій з місцевої історії, відкрито місцеві музеї. Ця робота потребує уваги і допомоги. Історики-спеціалісти повинні всебічно сприяти цим місцевим дослідженням [...]. Історики повинні допомагати інтелігенції і робітникам в районах при їх дослідженнях місцевої історії, у писанні монографій міст, сіл, районів, заводів і фабрик, культурних установ, біографій видатних місцевих діячів, в організації місцевих музеїв, збиранні архівних матеріалів та ін. Розвиток краєзнавства має велике значення для широких історично-географічних робіт – місцеві дослідники можуть взяти активну участь у підготовчих роботах для складення історично-географічного словника. Бажано, щоб і вузи звернули увагу на краєзнавство – необхідно при кафедрах

історії організувати краєзнавчі гуртки, організувати курси історичної географії» (Там само: 494).

Ідею І. Крип'якевича про створення історико-географічного словника України підтримали київські колеги – зокрема, відповідальний редактор «Українського історичного журналу» Ф. П. Шевченко, директор Інституту історії АН УРСР О. К. Касименко, начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР (1948-1969) С. Д. Пількевич й начальник науково-видавничого відділу (1954-1971) Архівного управління й відповідальний редактор «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР» (з 1965 р. – «Архіви України»), авторитетний фахівець І. Л. Бутич. Невдовзі запропонований І. Крип'якевичем проєкт історико-географічного словника з «ласки» його київських колег отримав ідеологічну назву «Соціалістичні міста і села Радянської України». Ініціатива підготовки видання цілком закономірно перейшла до Інституту історії АН УРСР. Щодо ставлення директора Інституту історії Олександра Касименка до цієї ідеї, то у його статті «Завдання розвитку історичної науки на Україні» у журналі «Комуніст України» ще за 1958 р., № 8 він вітав громадську ініціативу написання історичних нарисів про свої міста і села і зазначав: «На нашу думку, настав час створити в кожній області при облвиконкомах історичні комісії по організації і розвитку на місцях досліджень для створення історії міст і сіл, заводів, радгоспів, колгоспів. Такі комісії повинні об'єднати істориків, архівістів, археологів області і всіх, хто хоче брати участь в розробленні місцевої історії» (Черняхівська, 2016: 110-111). Отже, у цій публікації «загалом були окреслені концепція й схема організаційного забезпечення майбутнього багатотомного видання з історії міст і сіл республіки» (Там само: 111).

10 березня 1960 р. відбулося засідання відділу допоміжних історичних дисциплін (ДІД) Інституту історії АН УРСР. Співробітники заслухали доповідь завідувача відділу, к.і.н. Пантелеймона Петровича Гудзенка «Про історико-

географічний словник «Соціалістичні міста і села Радянської України». Зокрема, розглянули питання щодо уточненої назви (підназви) видання – словник чи довідник. Через те, що структура проєкту вимальовувалася в алфавітному порядку, вважали за доцільне залишити назву «Історико-географічний словник». Підтримали пропозицію щодо створення Головної редакції й закріплення за Інститутом історії функцій республіканського науково-консультаційного центру. Присутні на зібранні також пропонували подбати про ощадливе витрачання державних коштів й не роздувати штати місцевих й Головної редакцій (НА ПУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Ч. 1. Спр. 1003. Арк. 20-21).

Під час засідання 21 квітня 1960 р. співробітники відділу ДІД висловили побажання охопити у виданні всі українські населені пункти – «малі й великі». Проте м.н.с. відділу Олександр Арефійович Бевзо вважав, що варто передусім висвітлити «історію дрібних населених пунктів», оскільки, «великі міста до певної міри одержали висвітлення в радянській літературі» (Там само. Арк. 26).

Учена рада Інституту історії АН УРСР 27 квітня 1960 р. схвалила ініціативу відділу допоміжних історичних дисциплін, доручивши дирекції інституту звернутися до «директивних органів». У доповідній записці Інституту історії АН УРСР 1960 р. йшлося про те, що «До науково-дослідних установ, редакцій і видавництв надходить багато запитів про історію окремих міст і сіл, фабрик і заводів» (Там само. Арк. 1-2). Звідси робився висновок: «Все це говорить про те, що настав час організувати цей рух в масштабах всієї республіки» (Там само. Арк. 2). З цією метою й планували написання узагальнювальної праці – історико-географічного словника «Соціалістичні міста і села Радянської України», де мало б бути вміщено короткі історико-географічні нариси про кожен область та район й історичні довідки про всі міста і села УРСР. Кожна така довідка на кожний населений пункт мала

складатися з двох частин – дожовтневої й післяжовтневої, причому остання мала бути більшою за першу, щоб показати здобутки «Великого Жовтня», адже, мовляв, справжня історія міст і сіл України починалася після цієї події.

Історико-географічний словник мали складати по кожній області УРСР окремо й друкувати по мірі підготовки частинами. Для цього у кожному обласному центрі планували створити редколегії на чолі з секретарем обкому КП України; заступниками голів обласних редколегій мали стати завідувачі історичних кафедр ВНЗ обласних центрів, членами редколегій – історики, літератори, представники партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій. Штат обласної редколегії передбачав посаду звільненого секретаря з числа кваліфікованих науковців обласного архіву або вищого навчального закладу. Планували створення районних редколегій на чолі з секретарем РПК КП України. Написання історичних довідок мали забезпечувати викладачі суспільних наук ВНЗ, вчителі середніх шкіл області, газетно-видавничі працівники, співробітники державних архівів, музеїв, бібліотек тощо. У доповідній записці наголошувалося: «Потрібно організувати роботу так, щоб кожен кандидат історичних наук, який працює в учбових і наукових установах республіки, брав участь у складанні історичних довідок про міста і села УРСР» (Там само. Арк. 5).

Державна публічна бібліотека УРСР, Історична бібліотека УРСР й республіканська Книжкова палата мали підготувати й видати бібліографічний покажчик довідкової літератури про історію міст і сіл УРСР; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР – укласти спеціальний покажчик архівних джерел з історії вітчизняних населених пунктів. Науково-методичне керівництво підготовкою словника покладалося на Інститут історії АН УРСР, який мав розробити програму видання й науково-методичних інструкцій, а також проведення інструктивних семінарів для голів й секретарів обласних редакційних колегій (Там само. Арк. 5-6).

Іван Бутич вже у квітні 1962 р. навів своє бачення просування ідеї: «Над створенням історико-географічного словника працювали академічні установи ще в 20-х роках. Тоді існувала при Академії наук УРСР спеціальна історико-географічна комісія. Вона видавала «Записки», в яких друкувалися нариси з історії окремих міст, сіл, районів. На початку 30-х рр., коли почав проявлятися згубний вплив особи Сталіна, комісія припинила свою роботу [...]. Кілька років тому до роботи над Історико-географічним словником приступили Інститут історії АН УРСР та Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові [...]. Інститут історії звернувся в ЦК КПУ дозволити готувати Історико-географічний словник обсягом 70 томів. Ця пропозиція була відхилена, і Інститут історії (наскільки мені відомо) припинив цю роботу, а Інститут суспільних наук продовжує працювати над Словником (тепер уже Львівської області) [...]» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1609. Арк. 10-12).

Очільник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР Семен Данилович Пількевич, формалізувавши колективну ініціативу львівської й київської академічних установ, а також Архівного управління, звернувся 24 лютого 1961 р. з відповідним поданням до секретаря ЦК КП України з ідеології А. Д. Скаби. Лист починався з інформації, що архівне відомство УРСР 1960 р. «провело певну роботу в справі підготовки довідника з історії міст і сіл Української РСР, зокрема по виявленню необхідних матеріалів» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1578. Арк. 1). Далі було викладено вже опрацьовану спільними зусиллями програму й структуру майбутнього видання. Для успішної реалізації цього масштабного проєкту С. Пількевич просив апарат ЦК КП України надати йому організаційно-ідеологічну підтримку, а саме: 1) сформувати у кожній області відповідний авторський колектив з наукових працівників, представників професорсько-викладацького складу вищої школи, учителів, партійних і радянських працівників; 2) створити відповідні обласні

редакційні колегії, закріпивши керівництво у них за секретарями обкомів КП України по пропаганді. Керівник Архівного управління вважав можливим завершити цей масштабний республіканський проєкт до кінця 1965 р. і просив ЦК КП України «санкціонувати підготовку довідника з історії міст і сіл і дати відповідні вказівки з цього приводу» (Там само. Арк. 11).

12 лютого 1962 р. Архівне управління при РМ УРСР адресувало завідувачам архівними відділами облвиконкомів, директорам центральних, обласних державних архівів та їхніх філій програму підготовки довідника «Міста і села Української РСР» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1641. Арк. 52).

24-26 квітня 1962 р. у Львові відбулася кушова нарада істориків-архівістів західних областей. У ній, крім керівництва АУ УРСР, взяли участь партійно-радянська номенклатура Львівської області, співробітники Інституту суспільних наук, ЦДІА УРСР у м. Львові, Державного архіву Львівської області, директори архівів й відповідальні за підготовку довідника з історії населених пунктів республіки з Волинської: Закарпатської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської й Чернівецької областей.

Головною на порядку денному наради була доповідь начальника науково-видавничого відділу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР І. Л. Бутича «Про підготовку довідника «Міста і села Української РСР»». У його виступі, зокрема, було відзначено: «Зважаючи на те, що підготовка довідника «Історія міст і сіл Української РСР» – робота велика, складна і вимагає залучення широкого кола наукових працівників, краєзнавців, партійного і радянського активу, Архівне управління звернулось до ЦК КПУ з проханням розглянути це питання і прийняти відповідне рішення» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1609. Арк. 10).

15 травня 1962 р. завідувач відділу науки і культури ЦК КП України Ю. Ю. Кондуфор адресував секретарям ЦК доповідну записку «Про підготовку і видання праці «Історія

міст і сіл Української РСР»», що починалася з преамбули: «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Інститут історії партії ЦК КП України та Інститути історії, економіки і мовознавства АН УРСР звернулися до ЦК КП України з пропозицією підготувати і видати до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції працю «Історія міст і сіл Української РСР» у 25-ти томах (по одному тому на кожную область). Відділ науки і культури ЦК України вивчив матеріали і вважає доцільним підтримати цю пропозицію» (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3457. Арк. 100).

Зауважимо, що у меморандумі Ю. Ю. Кондуфора йшлося лише про 25-томник, отже, питання про окремих Київський том ще не розглядали. Відбулося й дивне зміщення акцентів – серед ініціаторів видання взагалі не згадано Інститут суспільних наук у Львові (головний ініціатор проекту), а Інститут історії АН УРСР відсунуто на третю позицію – у загальний перелік суспільствознавчих установ Академії. Натомість, мовляв, ініціювали видання Архівне управління при РМ УРСР та неодмінний Інститут історії партії.

Для чіткої організації цієї «великої і важливої роботи» відділ науки і культури ЦК пропонував створити Головну редакційну колегію, поклавши на неї загальне й науково-методичне керівництво підготовкою видання, у кожній області сформувати обласну редколегію для написання місцевого тому. Поточне організаційно-методичне керівництво підготовкою й виданням багатотомника планували покласти на Архівне управління при РМ УРСР, Вчені ради Інституту історії партії ЦК КПУ та Інститутів історії, економіки і мовознавства АН УРСР (Там само. Арк. 101).

29 травня 1962 р. було ухвалено постанову ЦК КП України 16/18-з «Про видання історії міст і сіл Української РСР» (Черняхівська, 2020), яка формалізувала початок реалізації 26-томного проекту на громадських засадах. Головою Головної редколегії ІМІС було призначено заступника Голови

Ради Міністрів УРСР Петра Тимофійовича Тронька. Планували закінчити реалізацію проєкту до відзначення 50-ї річниці «Жовтневої революції». Цікаво, що сам П. Тронько, який виявився могутньою рушійною його силою, не одразу погодився очолити Головну редколегію видання.

Тут ми звернемося до спогадів колишнього першого секретаря ЦК КП України (1963-1972) Петра Юхимовича Шелеста (Петро Шелест, 2004) і ознайомимося з його суб'єктивним, але цікавим поглядом на генезу багатотомного видання з історії населених пунктів України. Так, у квітні 1989 р. в інтерв'ю журналу «Київ», відповідаючи на питання, чи справді він був «одним із натхненників створення унікальної краєзнавчої енциклопедії України – двадцятишеститомної історії міст і сіл», П. Шелест підтвердив, що «ідея такої величезної всенародної енциклопедії» народилася у нього, мовляв, ще під час перебування на посаді першого секретаря Київського обкому партії (Там само: 669). До того ж він дав розлогу відповідь щодо власної причетності вже як першого секретаря КП України до підготовки ІМІС: «Справді, я чимало займався проблемами цього видання. Ми обговорили та затвердили рішення про початок роботи над цією книгою – точніше, циклом книг, – на засіданні Політбюро ЦК Компартії України. Очолив усе Петро Тронько, тогочасний заступник Голови Ради Міністрів України, – цікаво, що він за цю роботу став згодом і академіком, і лауреатом Державної премії СРСР, але спочатку саме Тронько найбільше заперечував, казав, що це – непосильна праця, аж поки я сам не притис його як слід [...]. Але Петро Тимофійович – молодець, працював він надзвичайно багато й енергійно, а я йому намагався допомагати [...]. На засіданні Політбюро ЦК Компартії України приймали й спеціальне рішення про підтримку цієї справи – ухвалили постанову «Про створення багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР»». Саме тоді доручили всю практичну роботу Троньку і редакції Української Радянської Енциклопедії на чолі з Миколою Бажаном. Ще підключили на допомогу

Інститут історії АН УРСР, суспільствознавців вузів [...]. І от результат: стоять на полиці двадцять шість фундаментальних томів. Пишаюсь, що в них краплина і моєї праці» (Там само: 669-670).

Висновки. Отже, завдяки проведеному авторкою передусім на архівних джерелах дослідженню, зроблено загальну реконструкцію післявоєнного процесу виникнення, обґрунтування, попереднього опрацювання засад та концепції та просування академічною та архівною історичною спільнотою Києва – Львова у взаємодії з компартійною верхівкою республіки ідеї створення унікального енциклопедичного багатотомного краєзнавчого словника-довідника з історії м. Київ та населених пунктів України у всіх 25-ти її областях. Це все відбувалося в умовах хрущовської «відлиги», спираючись на запити громадян дізнатися історію «малої батьківщини» (у кожного – своєї), тобто конкретного міста чи села. Також з'ясовано роль, що відіграли окремі персоналії (М. Ткаченко, І. Крип'якевич, О. Касименко, І. Бутич, П. Шелест тощо) у питанні, що вивчалось. Докладені ними зусилля призвели до владної легітимізації проєкту в постанові ЦК КП України 16/18-з від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький С. Т. Створити історію міст Радянської України. *Український історичний журнал*. 1958. № 5.

2. Вербиленко Г. Історико-географічні дослідження в Історично-філологічному відділі ВУАН у 20-30-х роках ХХ ст. НАН України. Інститут історії України; відп. ред. Я. В. Верменич. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 120 с.

3. Данилюк Ю. З. Развитие общественных форм исторического краеведения на Украине: Автореф. дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.02 «История Украины» [Харьковский госуд. ун-т]. Харьков, 1991. 21 с.

4. Науковий архів Інституту історії України НАН України (НА ПУ НАН України). Ф. 1. Оп. 1. Ч. 1. Спр. 1003.

5. Перший варіант доповіді І. П. Крип'якевича на Республіканській нараді з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, 3 березня 1959 р. // З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958-1959 рр.) Публ. О. Рубльова. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2001. 958 с.

6. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали. НАН України: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Центр історичної політології; упоряд. В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; за ред. Ю. Шаповала. Київ : Генеза, 2004. 808 с.

7. Савчук О. В. Краєзнавчий рух в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. ХХ ст.): дис. ... канд. історичних наук: 07.00.01 «Історія України». НАН України. Інститут історії України. Київ, 1997

8. Ткаченко М. Написати історію наших міст і сіл. *Радянська Україна*. 1949. 22 жовтня. № 250.

9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1578.

10. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1641.

11. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1609.

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3457.

13. Черняхівська О. До передісторії вітчизняної історичної урбаністики: містознавство у багатотомній «Історії міст і сіл Української РСР». *Регіональна історія України: Збірник наукових статей*. НАН України. Інститут історії України, відділ історичної регіоналістики; редкол.: В. Смолій (голов. ред.), Я. Верменич (відп. ред.) та ін. 2015. Вип. 9. С. 277-300.

14. Черняхівська О. Між академічною наукою та краєзнавством: науково-організаційна діяльність Олександра

Касименка щодо підготовки багатотомної «Історії міст і сіл УРСР». *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія*. 2016. № 2. С. 109-116.

15. Черняхівська О. Історик і шевченкознавець М. Ткаченко: призабутий ініціатор проекту багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». *Український історичний журнал*. 2018. № 3 (540). С. 154-175.

16. Черняхівська О. «Історія міст і сіл Української РСР». URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istorija_mi_st_i_sil_URSR (дата звернення: 15.04.2021 р.)

REFERENCES

1. Biletskyi, S. T. (1958). Stvoryty istoriiu mist Radianskoï Ukrainy [To create history of cities of the Soviet Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5 [in Ukrainian].

2. Verbylenko, H. (2014). Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Istorychno-filolohichnomu viddili VUAN in 20-30-kh rokakh XX st. [History and geography studies in the VUAN's History and Philology Department in the years 1920th – 1930th]. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; vidp. red. Ya. V. Vermenych. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 120 [in Ukrainian].

3. Daniliuk, Yu. (1991). Razvitie obshchestvennykh form istoricheskogo kraevedenia na Ukraine [Development of social forms of the local history in Ukraine]: Avtoref. dis. ... kandidata ist. nauk: 07.00.02 «Istoria Ukrainy». [Kharkovskiyi hosud. un-t]. Kharkov, 21 [in Russian]

4. Naukovyi arkhiv Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy (NA IIU NAN Ukrainy). F. 1. Op. 1. Ch. 1. Spr, 1003 [in Ukrainian].

5. Isaievych, Ya. (Ed.) (2001). Pershyi variant dopovidi I. P. Kryp'iakevycha na Respublikanskii naradi z pytan rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin, 3 bereznia 1959 r. [The first version of the report of I. P. Krypyakevych at the Republican

meeting on the development of auxiliary historical disciplines, March 3, 1959]. *Z lystuvannia Ivana Krypiakevycha z kyivskymy kolehamy (1958–1959 rr.)* / Publ. O. Rublova. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8: Ivan Krypiakevych u rodynni tradytsii, nausti, suspilstvi. Lviv, 958 [in Ukrainian].

6. Shapoval, Yu. (Ed.) (2004). *Petro Shelest: «Spravzhnii sud istorii shche poperedu»*: Spohady. Shchodennyky. Dokumenty. Materialy [Petro Shelest: «The real court of history is still ahead»: Memories. Diaries. Documents. Materials]. NAN Ukrainy: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen, Tsentr istorychnoi politolohii; uporiad. V. Baran, O. Mandebura, Yu. Shapoval, H. Yudynkova. Kyiv : Heneza, 808 [in Ukrainian].

7. Savchuk, O. V. (1997). *Kraieznavchyi rukh v Ukraini (kinets 50-kh – pochatok 90-kh rr. XX st.)* [Local history movement in Ukraine (late 50-ies – early 90-ies of the 20th century)]: dys. ... kand. istorychnykh nauk: 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

8. Tkachenko, M. (1949). *Napysaty istoriiu nashykh mist i sil* [To write history of our cities and villages]. *Radianska Ukraina*. 1949. 22 zhovtnia, 250 [in Ukrainian].

9. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy)*. F. 14. Op. 2. Spr. 1578 [in Ukrainian].

10. *TsDAVO Ukrainy*. F. 14. Op. 2. Spr. 1641 [in Ukrainian].

11. *TsDAVO Ukrainy*. F. 14. Op. 2. Spr. 1609 [in Ukrainian].

12. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy)*. F. 1. Op. 6. Spr. 3457 [in Ukrainian].

13. Chernyakhivska, O. (2015). *Do peredistorii vitchyznianoi istorychnoi urbanistyky: mistoznavstvo u bahatotomnii «Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR»* [To the prehistory of the domestic historical urbanism: urban studies in the multivolume «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR»]. *Rehionalna istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei*. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy, viddil istorychnoi rehionalistyky; redkol.: V. Smolii (holov. red.), Ya. Vermenych (vidp. red.) ta in, 9, 277-300 [in Ukrainian].

14. Chernyakhivska, O. (2016). Mizh akademichnoiu naukoiu ta kraieznnavstvom: naukovo-orhanizatsiina diialnist Oleksandra Kasymenka shchodo pidhotovky bahatotomnoi «Istorii mist i sil URSR» [Between academic science and local history: scientific and organizational activities of Olexander Kasymenko on the preparation of a multi-volume «History of Cities and Villages of the Ukr. SSR.»]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Istoriiia*, 2, 109-116 [in Ukrainian].

15. Chernyakhivska, O. (2018). Istoryk i shevchenkoznnavets M. Tkachenko: pryzabutyi initsiator proektu bahatotomnoi «Istorii mist i sil Ukrainskoi RSR» [Historian and Shevchenkologist M. Tkachenko: the forgotten initiator of the multi-volume project «History of Cities» and Villages of the Ukrainian SSR»]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3 (540), 154-175 [in Ukrainian].

16. Chernyakhivska, O. (2020). «Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR» [«History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR»]. Retrieved from : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istorija_mist_i_sil_URSR [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про передумови виникнення і реалізації унікального енциклопедичного проєкту «Історія міст і сіл Української УРСР» у 26-ти томах. Наголошено на актуальності цього питання, незважаючи на те, що проєкт реалізовували з 1962 по 1983 рр. Авторка простежує те, як у післявоєнний період ідея створення багатотомного енциклопедичного видання (словника-довідника) з історії населених пунктів України поступово оволодівала масами і завойовувала все більше прихильників. Ними були не лише представники вітчизняного академічного соціогуманітарного співтовариства, але й широкі верстви населення, які під час і в результаті реалізації проєкту стали більш цікавитися

питаннями краєзнавства. Авторка стверджує, що саме львівська наукова спільнота (академік І. Крип'якевич з його підлеглими в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові) зробила перші практичні кроки на рівні регіону у напрямку реалізації цієї ідеї ще до виходу відповідної постанови наприкінці травня 1962 р. Вони саме з 1959 р. розпочали роботу з укладання історично-географічного словника Львівської області. Ідею було розвинуто у київській академічній спільноті на рівні керівників відповідних інституцій. Так, з 1960 р. у відділі допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН України проводили спеціальні наради з формування концепції багатотомника, а також розробляли організаційний супровід проєкту. Також заздалегідь Архівне управління при Раді Міністрів УРСР стало проводити роботу з виявлення в центральних та обласних архівах дотичних матеріалів і внесення їх у картотеку, підготовки відповідних методичних матеріалів. Відзначено роль першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста у промоції цієї ідеї.

Отже, у розвідці визначено роль, яку відіграла у формуванні засад і структури багатотомника академічна історична спільнота Києва – Львова, що у взаємодії з компартійною верхівкою республіки призвело до владної легітимізації проєкту в постанові ЦК КП України 16/18-з від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»».

Ключові слова: «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах, Історично-географічний словник УРСР, Іван Крип'якевич, краєзнавство, історична географія.

АННОТАЦІЯ

В статтє исслєдуєтєя предпосылки возникновєния и реализации уникального энциклопєдического проєкта «История городов и сєл Украинской УССР» в 26-ти томах. Отмєчена актуальность этого вопроса, несмотря на то, что проєкт реализовывался с 1962 по 1983 гг. Автор прослєживаєт

то, как постепенно в послевоенный период идея создания многотомного энциклопедического издания (словаря-справочника) по истории населенных пунктов Украины овладевала массами и завоевывала все больше сторонников. Ими были не только представители отечественного академического социогуманитарного сообщества, но и широкие слои населения, которые в ходе и результате реализации проекта стали на много больше интересоваться вопросами исторического краеведения и смежных дисциплин. Автор утверждает, что именно львовское научное сообщество (академик Иван Крипьякевич с подчиненными в Институте общественных наук АН УССР во Львове) сделало первые практические шаги на уровне региона в плане реализации этой идеи еще до выхода соответствующего партийного постановления в конце мая 1962 г. Оно именно с 1959 г. начало работу по составлению историко-географического словаря Львовской области. Идею львовян развило киевское академическое сообщество на уровне руководителей соответствующих учреждений. Так, с 1960 г. в отделе вспомогательных исторических дисциплин Института истории АН Украины проводили специальные совещания по формированию концепции многотомника, а также разрабатывали организационное сопровождение проекта. Также заранее Архивное управление при Совете Министров УССР стало проводить работу по выявлению в центральных и областных архивах соответствующих материалов и внесение их в картотеки, подготовки методических документов. Отмечена роль первого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста в продвижении этой идеи.

Итак, в исследовании определена роль, которую сыграла в формировании концепции относительно структуры и организации работы по созданию многотомника академическая историческая общность Киева – Львова, что во взаимодействии с компартийной верхушкой республики привело к властной легитимизации проекта в постановлении

ЦК КП Украины 16/18-с от 29 мая 1962 «Об издании «Истории городов и сел Украинской ССР»».

Ключевые слова: *«История городов и сел Украинской ССР» в 26-ти томах, Историко-географический словарь УССР, Иван Крипьякевич, краеведение, историческая география.*